

Openingstekst

Vandaag maak ik een vrije keuze, waarbij ik ook naar het oecumenisch leesrooster heb gekeken. Dit kerkelijk jaar is Lukas de gids. En een paar zondagen geleden stond het verhaal van de barmhartige Samaritaan op de rol. Vandaag wil ik dit verhaal verbinden met de analyse, die de Amerikaanse politicologe Joan Tronto maakte over zorg in de samenleving. In mijn werk als geestelijk verzorger en zorgethicus heb ik me laten leiden door o.a. haar inzichten en daar zorg- en hulpverleners in getraind. Tronto onderzocht en beschreef het proces van zorgen in haar boek 'Moral boundaries. A political argument for an Ethic of Care'. (Morele grenzen. Een politiek argument voor een ethiek van de zorg'). Ze formuleerde een definitie van zorgen en voegde er morele waarden aan toe. Als openingstekst laat ik haar definitie horen.

'Zorgen is een specifieke activiteit die alles omvat wat wij doen om onze 'wereld' zo in stand te houden, te continueren en te herstellen, dat we daarin zo goed mogelijk kunnen leven. Die wereld omvat onze lichamen, ons persoon zijn ('our selves') en onze omgeving die we trachten samen te weven tot een complex, het leven ondersteunend web'.

Uitleg Lukas 10, 25-37 in relatie met de zorgethiek van Joan Tronto

Het verhaal van de barmhartige Samaritaan heeft kunstenaars, schilders en beeldhouwers geïnspireerd. In sommige geseculariseerde zorgondernemingen, van ziekenhuizen tot instellingen voor gehandicaptenzorg, verraadt een – soms weggemoffelde - afbeelding van deze naaste in nood het christelijke verleden.

Vandaag de dag nog wonen er een kleine 800 Samaritanen, verspreid over Israël en de Westelijke Jordaanoever. Ze beschouwen zichzelf als de ware Joden en baseren zich voor hun geloof en leven op de vijf boeken van Mozes, die ze beschouwen als de enige echte profeet.

Hoe komen ze daar nu in Israël terecht?

In de boeken met de titel Koningen kunnen we lezen dat Israël na de regeerperiode van Salomo in twee stukken scheurt, een noordelijk en een zuidelijk rijk.

Het koninkrijk Israël in het noorden en het koninkrijk Juda in het zuiden.

Toen de Assyriërs het land binnenvielen, werd een deel van de noordelijke Israëlieten weggevoerd en nieuwe immigranten brachten ze ervoor in de plaats. Deze nieuwkomers

vermengden zich met de overgebleven Israëlieten en zo ontstond een bevolkingsgroep, die door de zuiderburen - de inwoners van Juda - niet als echte Israëlieten werden beschouwd.

Waar blijkt dat uit?

In tegenstelling tot de weggevoerde bewoners van het Noordrijk, keren de Israëlieten uit het zuiden wel terug uit hun Babylonische ballingschap.

De Samaritanen bieden aan de door de Babyloniërs verwoeste tempel in Jeruzalem te herbouwen, maar ze krijgen een 'nee' te horen.

De Samaritanen moesten het vervolgens als aparte groep doen met een eigen tempel op de berg Gerizim.

In de tijd van Jezus worden de Samaritanen door de Joden nog steeds als tweederangsburgers beschouwd. Dat maakt dit verhaal door Lukas uit de mond van Jezus opgetekend heel pikant. Op een vraag naar de bekende weg van een kenner van de Thora, vertelt Jezus een verhaal waarin twee hooggeplaatste Joden, een priester en een leviet, hun handen niet vuil maken aan een slachtoffer van een geweldsmisdrijf. Zo'n tweederangsburger, een Samaritaan, toont wel mededogen. Jezus gaat daarmee in tegen de visie op medelanders, die onder Joden van zijn tijd breed werd gedeeld.

Er zijn allerlei aspecten in het verhaal, die terecht steeds weer worden benadrukt. Bijvoorbeeld de omdraaiing van het perspectief, de kijkrichting bij het begrip naaste. Precies zoals de wetsgeleerde kunnen we ons eindeloos bezig houden met de vraag wie nu voor ons een naaste is.

Iedereen? Of alleen de echte naasten, die je na staan, dichtbij je leven, je familie, je gezin allereerst, en dan ook misschien wie naast je wonen, de burens.

Maar de mensen dan die dagelijks via tv je woning binnensluipen en ons mededogen oproepen op verre afstand of als vreemdelingen dichtbij?

Jezus maakt het perspectief verrassend eenduidig: jij bent een naaste als je mededogen toont. Maakt niet uit wie er op je weg komt.

Hoppa, wij en de wetsgeleerde op het verkeerde been.

Er is nog een ander punt, dat telkens aandacht krijgt, nl. we moeten de twee Joodse geestelijken niet al te zeer kwalijk nemen, dat ze voorbijlopen, zoals wij de verkopers van de straatkrant voorbijlopen bij de schuifdeuren van de supermarkt. Ze waren immers op weg naar hun heilige arbeid in de tempel van Jeruzalem? Dat werk verdraagt zich niet met ongepaste handelingen. Een priester mag immers geen dode aanraken als hij dienstdoet in de tempel? En hoe wist hij nu hoe die mens eraan toe was? Bovendien,.....die man daar langs de weg was die niet op de verkeerde weg? Was dat geen afvallige? Is het toeval dat er in de gelijkenis verteld wordt dat hij niet, zoals de vromen in de psalmen zingen, opgaat naar

Jeruzalem, maar juist de stad van de vrede de rug toekeert? Een religieus gevalletje: eigen schuld dikke bult?!

Ook is de Samaritaan ingezet in de discussies over de medelanders van andere origine, met name de immigranten uit Noord-Afrika en Turkije. Hun ten goede. Zo bijvoorbeeld.

“Wordt een man ’s avonds laat op het Levendaal door mannen met bivakmutsen op in elkaar geslagen en beroofd. Na elkaar komen een dominee en een priester op de fiets voorbij. De één onderweg naar een stervend gemeentelid, de ander op weg naar een avondwake, vinden ze geen tijd om aandacht te besteden aan het slachtoffer. Na een poosje komt een Marokkaan voorbij, die zich over het slachtoffer buigt en 112 belt”. Zoiets.

Ik wil vanmorgen op iets anders wijzen.

In het verhaal gaat het om de zorg, die iemand op zich neemt voor een ander. Bij dit bijbelverhaal denk ik aan Joan Tronto, politiek filosoof aan de universiteit van Minnesota, voorheen hoogleraar vrouwenstudies aan de universiteit van New York en één van de grondleggers van de zogenaamde zorgethiek. Die ethiek is een reactie op het liberale denken waarbij onafhankelijkheid en autonomie, en als het om zorg gaat: zelfredzaamheid belangrijke uitgangspunten zijn. Het gaat daarin om een mensbeeld, waarin mensen figureren als zelfstandige en van elkaar onafhankelijke wezens, die elkaar slechts nodig hebben als dat past binnen het levensontwerp van de individu. Om zulke individuen toch met elkaar te kunnen laten samenleven heb je rechten nodig waarop iedereen een beroep kan doen als dat nodig is. Daarmee wordt het individuele bestaansrecht verzekerd.

Tronto denkt fundamenteel anders. Zij gaat ervan uit, dat mensen afhankelijke en kwetsbare wezens zijn, die elkaar voortdurend nodig hebben. Onderlinge saamhorigheid en relatie zijn juist kenmerkend voor het menselijk bestaan. En zorg, die eeuwenlang een typische vrouwentaak leek, definieert zij als typisch voor mensen. Vrouwen én mannen. Als zodanig behoort zorg in de breedste zin een politiek onderwerp te zijn.

In het verhaal van de barmhartige Samaritaan is daar een man die zorgt. In het verhaal dat er direct op volgt is er een vrouw, Marta, die blind de zorgtaken op zich neemt, zonder zich af te vragen waarom ze dat doet, ze zorgt blindelings en klaagt over haar zus, Maria, die leert, nadenkt, reflecteert aan de voeten van Jezus, over de vraag: hoe te leven? Leven als liefde voor God en de naaste als iemand zoals jij.

Tronto beschrijft het zorgproces als een morele onderneming. Het gaat daarbij om vier belangrijke waarden. De eerste is aandachtigheid, attentheid. Menselijk samenleven vraagt dat je met oog voor anderen leeft, zodat je te hulp kunt springen als iemand dat nodig heeft en je jezelf en de ander afvraagt wát iemand nodig heeft. Dat staat haaks op een leven, dat eigen belang als uitgangspunt heeft. In het verhaal van de barmhartige Samaritaan staat dat de priester en de leviet beide de ernstig gewonde en toegetakelde man zien liggen. Ze zagen

hem. Maar ze doen vervolgens niets, schenken er geen aandacht aan, maar lopen met een grote boog om het slachtoffer heen.

Tronto noemt als noodzakelijke tweede waarde in het zorgproces: verantwoordelijkheid. Je kunt als mens niet niks doen als je iemand ziet creperen, als je iemand 'help' hoort roepen, of als iemand helemaal niet roept, maar verloren raakt tussen wal en schip. In de zorgethische kijk op het leven kun je als je iemands nood hebt gezien je niet terugtrekken, doen alsof je niets hebt gezien. Je moet antwoorden. Dat is morele plicht als burger, als mens. Je behoort de zorg voor die ander op je te nemen. Van de Samaritaan wordt gezegd, dat ook hij het slachtoffer zag. Hij kijkt niet weg, gaat niet onverstoord zijn eigen gang met de dingen waarmee hij bezig moet, maar neemt verantwoordelijkheid, neemt de zorg voor deze onbekende op zich ondanks de maatschappelijke tegenstellingen tussen Joden en Samaritanen. Hij herkent in hem een medemens, die kwetsbaar is als ieder ander. De priester, de leviet of hemzelf had het net zo goed kunnen overkomen: onderweg in elkaar gemept te worden. Alle zelfstandigheid en autonomie als liberaal ideaalplaatje is dan verdwenen. Je bent afhankelijk van mensen, die zich jouw lot aantrekken, de zorg voor jou op zich nemen.

Nu zit daar ook een maar aan, aan die verantwoordelijkheid. Als ik geheel overtuigd van mijn verantwoordelijkheid voor anderen of geïnspireerd door het verhaal van Jezus in het water spring, omdat een drenkeling met zijn 'help, help' mijn aandacht trekt, maar ik vergat even dat ik helemaal niet kan zwemmen, dan is die verantwoordelijkheid ontaardt in onverantwoordelijkheid. Niet alleen zal de drenkeling verdrinken door mijn onnadenkendheid, maar ook ik zelf zal het niet redden. Onder die condities in het water springen is dat zorg die niet helpend is. Dat is onverantwoordelijke zorg, hoe overtuigd ik ook met gevoel voor het slachtoffer in het water sprong. Het is onverantwoordelijke zorg als je niet de juiste bekwaamheden en vaardigheden in huis hebt om iemand ook echt te helpen. Daarom hoort in de zorgethiek van Tronto de volgende waarde er absoluut bij: competentie. Je moet competent zijn om iemand te helpen. Je moet je verstand gebruiken, nadenken over hoe je je verantwoordelijkheid vormgeeft als je ziet dat iemand zorg nodig heeft. Je blijft verantwoordelijk als je iemands nood hebt gezien. Ook hier is het verhaal van de barmhartige Samaritaan weer verbluffend illustratief. De Samaritaan knielt bij de man langs de weg en verzorgt zijn wonden met olie en wijn. Hij verleent de eerste hulp met de in die dagen voor de hand liggende middelen, met het EHBO-trommeltje dat iedere reiziger of pelgrim bij zich had. Hij doet echter meer, hij legt hem ook op zijn ezel en brengt hem naar een hotel de Dieu, een herberg, waar de zorg verder kan worden verleend. Meer tijd dan een nacht heeft de Samaritaan wellicht niet voor de zorg voor deze mens, maar hij maakt zich er niet van af, hij geeft de zorg uit handen aan de goede zorgen van een herbergier, die met al zijn ervaring met passanten, de man al het nodige zal geven, dat voor zijn beter worden nodig is.

Competentie als waarde in het zorgproces vereist, dat je ziet wat iemand nodig heeft en als je zelf tekortschiet in knowhow, je er een ander bij roept. Je maakt je er niet vanaf, maar je belt 112. Of als je het als zorgverlener, als dokter, als verpleger, als begeleider in de gehandicaptenzorg niet meer weet, dan overleg je, roep je er een ander bij. Samen zoek je een antwoord op de zorgvraag die iemand heeft. De barmhartige Samaritaan neemt zelfs de zorg door anderen voor zijn rekening. Je zou kunnen zeggen: als samenleving (polis, politiek) ben je verantwoordelijk voor het organiseren en financieren van de zorg voor mensen, die dat nodig hebben. We zijn als mensen met elkaar verbonden.

We zijn naasten van elkaar. Het verhaal van de barmhartige Samaritaan focust vooral op de zorgverlener. In het zorgethische denken van Tronto is ook de zorgvrager nadrukkelijk in beeld. Als vierde waarde noemt ze responsiviteit. In dat woord zit antwoord. Nadrukkelijk hoort de reactie, het antwoord van de zorgvrager op de inzet van wie zorg verleent, bij de verantwoordelijkheid van wie zorg verlenen. Heeft het slachtoffer of de mens die om zorg vraagt de zorg gekregen, die zij nodig heeft? Impliciet zit dat ook in het verhaal van de barmhartige Samaritaan. Hij belooft aanvullende financiële middelen als de twee denarie niet voldoen. (Voor een goed begrip: een denarie is het dagloon van een goedbetaalde arbeider.) Het tekort zal hij aanvullen op zijn terugreis. Hij is van meet af aan van plan terug te komen om te zien hoe het slachtoffer is vergaan. Hij blijft zich verantwoordelijk weten voor het antwoord op de vraag of de verleende zorg goed is aangekomen, het geweldsslachtoffer is welgedaan.

Hoeveel zorg wordt er niet verleend zonder dat de zorgverlener, of dat nu een vader, een moeder, iemand van de thuiszorg, een ontwikkelingswerker of wie ook die een ander helpt.....hoeveel zorg wordt er niet verleend zonder dat gekeken wordt of dit wel de zorg en de aandacht is, die de zorgbehoefte mens vraagt?

Het voorbeeld van een blinde vrouw maakt dat klip en klaar. Ze staat aarzelend langs de weg. Iemand ziet dat, pakt haar bij de arm en brengt haar naar de overkant van de weg. Was dat de vraag van die blinde vrouw?

Zo is een moderne manier van denken over zorg een heel precieze uitwerking van dat bijbelse verhaal, zonder dat Tronto er ook maar aan refereert. Dit verhaal, maar nu door deze politicologe in een praktisch filosofisch jasje gestoken, kan helpen de zorg voor elkaar in de samenleving op orde te brengen. In de gezondheidszorg, maar eigenlijk op alle terreinen van ons leven. Het is een maatschappelijke, politieke uitwerking van wat Jezus mensen leert: wat het is om elkaars naaste te zijn. AMEN

Slottekst

Op Nederlandse bodem houdt Annelies van Heyst, hoogleraar Zorg, Cultuur en Caritas aan de universiteit van Tilburg zich bezig met ethiek van de zorg. Van haar is de term: menslievende zorg. In haar boek met diezelfde titel beweert ze:

“De aloude tegenstelling tussen eigenliefde en altruïsme moet op de helling. Wie voor een ander zorgt mag, ja moet, ook oog hebben voor zichzelf. Beslissend is van waaruit zorg schenken gebeurt. Als het goed is komt het niet voort uit eigen behoefte maar uit overvloed - zeg maar vanuit een surplus aan liefde. Die mensenliefde 'in cultuur brengen' is de opdracht van allen die met zorg te maken hebben. “Menslievende zorg geeft mensen het gevoel dat ze ertoe doen, het is de tegenpool van zorg als product”.

Ekklesia Leiden
Rapenburg 100
2311GA Leiden
www.ekklesialeden.nl
info@ekklesialeden.nl